

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕК

Національний авіаційний університет

У статті розглядаються філософські концепції інституціоналізації бібліотек інформаційного суспільства

Вступ

Суспільство це – одна з основних категорій філософії. Це якісно відмінне від природи надскладне багатомірне, внутрішньо розгалужене органічне цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, в яких знаходить своє виявлення всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей. У вузькому розумінні це – діахронічний чи синхронічно фіксований момент такого організму; спільна основа, поле перетину і накладання індивідуальних дій людей; корелят держави. Філософія поєднує при вивченні суспільства ці зрізи в одне ціле.

Філософія при вивченні суспільства орієнтується не на суспільство саме по собі, й не на виокремлено індивідуальне, а на з'ясування їх єдності, своєрідності всіх наріжних форм, рівнів та аспектів взаємодії та взаємоперетворення індивідуального й соціального, розв'язання суспільних та особистісних життєво смислових проблем і виявлення таких умов вільної самоідентифікації та самореалізації людини, за яких зберігається і вдосконалюється суспільство, як продукт взаємодії людей, система соціальних зв'язків, що утворює основу і середовище власне людської життєдіяльності. Саме під таким кутом зору філософія розглядає єдність суспільства з природою та його своєрідність щодо неї; особливості суспільства як сукупності індивідів, що об'єднуються для задоволення „соціальних інстинктів” (Аристотель); відмінності „природного стану” співіснування людей та стану громадянського „суспільного – договірною” (Гоббс, Локк, МанDEVІЛЬ, Юм, Вебер); індустріального та інформаційного суспільства (Арон, Росту, Белл); суспільство як сукупність цивілізацій (Данилевський, Тойнбі, Шпенглер); співвідношення суспільства взагалі та суспільно – економічних формацій як його якісно визначених історичних ступенів розвитку.

Жодне сучасне суспільство не може існувати без інституціоналізації, без соціальних інститутів. Соціальні інститути з'являються в суспільстві як великі незаплановані продукти соціального життя.

Процес інституціоналізації являє собою процес визначення й закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, що здатна діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби. «Інституціоналізація – це процес закріплення різних типів соціальної діяльності у вигляді соціальних інститутів».

Аналіз досліджень і публікацій

Народження соціальних інститутів – це результат розвитку потреб соціальної практики. Е.

Дюркгейм вважав інститутами “всі усталені, типові відносини в суспільстві». У Л.А. Зеленова «це історично сформована традиційна форма організації соціального життя. Функція інститутів – формальна організація соціального життя, тому що змістовно вони насичуються кожною епохою, країною, народом, формацією”.

Представник неoinституціоналізму Д. Норт розуміє соціальний інститут як «правила гри в суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії» – будь де в політиці, соціальній сфері або економіці. Інституціональні зміни визначають те, як суспільства розвиваються в часі, і таким чином, є ключем до розуміння історичних змін.

Процес трансформації інститутів, будучи один раз розпочатим, буде постійно розвиватися. Навряд чи можна щось протиставити прикладу, наведеному де Токвілем, що «коли який-небудь народ намагається змінити діючий у країні виборчий ценз, можна припустити, що рано або пізно він скасує його повністю. Таке одне з незмінних правил життя будь-якого суспільства. Чим більше розширюються виборчі права громадян, тим більше потреба в їхньому подальшому розширенні, оскільки після кожної нової поступки сили демократії зростають і одночасно зі зміцненням нової влади зростають і її вимоги».

Процес зміни інститутів може розглядатися як циклічний. Інститути детермінують розвиток подій у результаті яких раціонально прагнучі до реалізації своїх інтересів актори доходять висновку про необхідність зміни інститутів, і виникає певний цикл «саморуїнування»: інститути творять акторів, цілі яких у рамках даних інститутів не можуть бути реалізовані, що приводить до зміни інститутів і створенню, у певному сенсі, «більш досконалих» інституціональних умов.

Дуглас Норт відзначає, що справжній процес еволюції інститутів не має нічого спільного із цілеспрямованою реалізацією або хоча б децентралізованим природним відбором їх найбільш ефективних форм (North, 1990). Інституціональні зміни частіше відбуваються в силу зміни цінностей, які зумовлюють існування інститутів, або вони самі собою стають несумісними з іншими цінностями й інститутами.

Говорячи про цілеспрямований вплив на розвиток інститутів, можна сказати, що не стільки індивіди обирають підходящі їм інститути, скільки, навпроти, інститути обирають підходящих їм людей. Хоча це трохи перебільшено, але «законодавець схожий на людину, що пливе у відкритому морі. Вона може керувати своїм кораблем, однак вона не має сил не

змінити його будову, не викликати вітер, не перешкодити розбуханому океану під кілем корабля» (де Токвиль).

Постановка завдання

У процесі модернізації всіх сфер соціального життя та формування інформаційного суспільства постає питання інституалізаційної функції бібліотек, істотно змінюються їх традиційні місце, роль і функції. Якою повинна бути інституалізаційна функція бібліотеки у сучасному світі? Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю осмислення філософського змісту інституалізації бібліотек. Для моделювання процесів інституалізації сучасного книжкового простору застосовується соціально-філософський аналіз феномена бібліотеки.

Основна частина

Класики трактували соціальні інститути і як стани, і як активні, діючі комплекси, а також як стани й комплекси, відтворені діями індивідів – інституалізуючими діями індивідів або співтовариств індивідів. Зсув акценту до одному з моментів визначає й стратегію вивчення інституту. Якщо це статичний момент (стан), то у фокусі уваги тоді виявляється будова, склад інституту, способи легітимації (делегітимації) цінностей, норм, правил, зразків поведінки, відчуття й мислення, ролей, очікувань, що у трохи застарілому академічному формулюванні і складає зміст поняття «інститут». Зовсім не випадково сучасні автори вважають інститути ні чим іншим, як взаємно примусовими рольовими очікуваннями відповідно до заданих зразків.

Соціальні інститути виникають як певна суспільна потреба, готова змінитися відповідно до нових умов життя. У сучасній соціальній структурі виростає потреба в інституалізації комунікативної діяльності. Сучасне суспільство має потребу в нетехнічній реалізації творчих здатностей людей, їхнього духовного потенціалу, здійснення «колективних інтересів» і «колективних уявлень» про вічні людські цінності.

Діяльність сучасних соціальних інститутів, на думку Ю. Хабермаса, повинна бути спрямована, насамперед:

– на відтворення культурної спадщини, що може стати найважливішим засобом соціалізації й істотно оздоровити структуру суспільства, що з'явиться потужним засобом його освіти й гуманізації;

– на створення умов для засвоєння століттями вироблених культурних цінностей, для освоєння соціальної реальності через літературу й мистецтво, що є ефективним засобом не тільки пізнання духовного життя людини, щирої людяності, але й методом дослідження соціальної дії, зокрема спонукальних мотивів вчинків і соціальної поведінки людини, що виявляють приховані причини різного роду впливів, які проявляються як у суспільному, так і в особистому житті людини.

Дж. Х. Шира визначав соціальний інститут як «сукупність соціальних явищ, умовностей і формалізованих структур, за допомогою яких суспільство фіксує межі, здійснює контроль і

встановлює форми діяльності всіх своїх членів. Він писав, що соціальні інститути здійснюють свої функції через органи: закон – через суд, релігія – через церкву, освіта – через школу. Бібліотеку Дж. Х. Шира розглядав як орган інституту освіти.

На думку Ю.Н. Столярова, всі суспільні інститути генетично сходяться до бібліотеки. Бібліотеки збирають, зберігають і надають користувачам документи, що відображають сукупність накопиченого людством інформаційного потенціалу. Задоволення значної частини інформаційних потреб сучасного суспільства здійснюється за допомогою бібліотек.

Бібліотека – один з найдавніших культурних інститутів людства. Перші згадування про бібліотеки відносяться до XIV-VII ст. до н.е. У міру розвитку людського суспільства відбувався процес інституалізації бібліотеки. Вона перетворилася в інтегративний соціальний інститут, що включає інформаційні й культурні компоненти.

Важко уявити собі яку-небудь структуру суспільства, що могла б здійснювати свою діяльність, не спираючись на бібліотеку. Бібліотеки обслуговують всі соціально-демографічні прошарки суспільства.

Сучасна бібліотека створює можливості для членів суспільства задовольняти свої інформаційні потреби, які мають найрізноманітніший характер і стосуються як різних сфер професійної діяльності так і повсякденного життя.

Надаючи своїм користувачам інформацію для різних видів діяльності, бібліотека тим самим сприяє розвитку промислового виробництва, росту матеріального добробуту суспільства. Інформаційні ресурси бібліотек є основою для розвитку філософської, ідеологічної, релігійної, політичної думки, з їхньою допомогою формуються й розвиваються різні напрямки в культурі й мистецтві.

Знання, що формуються у суспільстві, ведуть до практичних наслідків. Думки про соціальні зміни («спосіб мислення») формують «образу дій» для прийняття відповідних рішень. Погляди, концепції, усвідомлені й сприйняті суспільством, стають двигунами соціальних змін. Масове поширення таких знань у суспільстві є надійною основою прийдешніх соціальних змін. Таким чином, накопичуючи у своїх фондах інформацію про всі досягнення людства, бібліотека сприяє поширенню знань у суспільстві й поступальному розвитку суспільства.

Трансформації, що відбуваються в суспільстві, змінюють систему бібліотечної праці й бібліотечних ресурсів, порушують питання про «граничі» бібліотечного простору, самі основи існування традиційних бібліотек і їхні функції.

Трансформація поняття «бібліотека» пройшла довгий шлях і триває дотепер. Соціальні функції бібліотеки за довгий період історії набули істотних змін. Із часу свого виникнення до сьогоднішніх днів бібліотека пройшла перший етап еволюції своєї суспільної місії: від обслуговування потреб правлячої еліти до задоволення суспільних потреб. Бібліотека перетворилася в соціальний інститут, що включає інформаційні та культурні компоненти й

забезпечує стійкість зв'язків і відносин у рамках суспільства.

Проблема соціокультурних трансформацій сучасної бібліотеки як соціального інституту в умовах формування суспільства розглядалася в різному ступені в контексті філософських, соціальних і бібліотекознавчих досліджень.

Як культурний феномен, як соціальне явище бібліотека розглядається в працях Х.Л. Борхеса, П. Клоделя, У. Еко. Значний внесок у розвиток філософії бібліотеки внесли Н.Ф. Федоров, А.Н. Ванеев, А.В. Соколов, Т.Б. Маркова, М.Ю. Опенков. Е.Ю. Гениева розглядає сучасну бібліотеку з гуманістичних позицій, розглядаючи її як центр міжкультурних комунікацій. Р.С. Мотульський і А.С. Чачко аналізують бібліотеку як культурно-цивілізаційний феномен, здатний і надалі грати важливу суспільну роль. Ю.Н. Столярів, В.В. Шпаків, М.С. Слободяник представляють бібліотеку з позицій інформаційно-документального підходу. Т.Ф. Берестова досліджує бібліотеку як елемент інформаційного простору.

Соціальні функції бібліотеки докладно розглядали А.Н. Ванеева, М.Я. Дворкина, А.В. Соколова, В.Р. Фирсова. Трансформації соціальної місії бібліотеки присвячені роботи Т.А. Бруевой, М.Я. Дворкиной, І.А. Ильяевой. Багато робіт присвячено розвитку окремих бібліотечних функцій у сучасному соціальному контексті. Н.В. Бубекина, Е.Д. Жабко, Н.П. Лысикова досліджували освітню функцію бібліотеки, роботи Л. Гудкова й Б. Дрюк, В.В. Мурзиновой, А.В. Фоміної присвячені актуальним проблемам реалізації її меморіальної функції. Розвиток інформаційної функції представлено в працях Я.Л. Шрайберга.

С.В. Красовским, на початку 90-х років ХХ століття, було проведено одне з перших досліджень з проблеми розвитку бібліотеки в інформаційному суспільстві. Бібліотека досліджувалася з погляду технократичного підходу відповідно до потреб нового суспільства.

До теми перспектив бібліотечного розвитку в контексті суспільних змін, зверталися теоретики: М.И. Килина, М.Г. Вохрышева, Л.М. Марцева, В.К. Степанов, Л.Н. Гусева, Т.В. Єршова, А.И. Каптерев, В.В. Лецинская, Л.Н. Тихонова, Л.В. Федореєва й інші. Можна виділити кілька робіт іноземних учених: М. Бакленда, А.С. Галлимора, Б. Ленга, Ф. Узбстера. Я.Л. Шрайберг досліджував різні аспекти розвитку бібліотеки як інформаційного інституту в контексті побудови суспільства знань. Процес інституціоналізації бібліотеки відбувався в міру розвитку людського суспільства. Призначенням перших бібліотек і першою їхньою місією було зберігання документованого знання. Бібліотеки були сховищами – скарбницями здебільше закритого типу, тому що існуючі в них збірки книг мали матеріально-ціннісне значення.

З ХІХ століття місія бібліотеки поповнилася новим призначенням – освітою народу. До середини ХХ століття бібліотека перетворилася в інтегративний соціальний інститут, що включає інформаційні й культурні компоненти. Науково-технічні, екологічні, культурні зміни, світові кризові

явища ХХ століття привели до подальшої еволюції бібліотеки. Трансформація бібліотек привела до зміни її соціальних функцій.

Соціальні функції є реакцією бібліотеки на потреби суспільства, засобом взаємодії із зовнішнім середовищем. «Вони сприяють вирішенню протиріч із середовищем, служать засобом пристосування до нього. У ході цього вирішення протиріч будь-яка соціальна система не тільки відтворює себе як ціле, але й постійно розвивається, а саме в цьому – суть функціонування бібліотеки як соціального інституту».

Бібліотека, як соціальний інститут забезпечує стійкість зв'язків і відносин у рамках суспільства. Не одна структура суспільства не може функціонувати не опираючись на бібліотеку. Бібліотека обслуговує всі соціально-демографічні шари суспільства, представників всіх професій і роду занять. Сучасні бібліотеки сприяють розповсюдженню й розвитку накопиченого людством знання шляхом забезпечення вільного доступу до нього, а також збереженню документованого знання як суспільного надбання.

Сучасна бібліотека – це адаптивна багатофункціональна, відкрита культурно-цивілізаційна інституція. Вона збирає, організує й зберігає документоване знання, гарантуючи стійкість громадського життя у випадку соціальних потрясінь. Організуючи доступ до накопичених інформаційних ресурсам знань, забезпечуючи навігацію в них, вона формує й задовольняє інформаційні, освітні й культурні потреби індивідів, забезпечуючи інтеграцію їхніх прагнень, дій і інтересів, а також стійкий розвиток людського суспільства.

Бібліотека є однією з базових структур кожного соціуму, тому зміни в ньому відбиваються на бібліотеці безпосередньо, а її суспільна місія визначається характером розвитку цивілізації. Через свою місію бібліотека пов'язана як із ситуацією конкретного суспільства, так і зі світовим культурним процесом у цілому, у ній відбиті етапи духовних пошуків людства.

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, призводять до трансформації соціальних функцій бібліотеки. Її традиційні функції збагачуються новим змістом, розширюються можливості їхньої реалізації. Особливу актуальність і розвиток одержали такі функції бібліотеки, як комунікативна й когнітивна, що забезпечують можливість пізнавального процесу, наступність культурного розвитку й використання суспільного культурного надбання людства.

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується наступними тенденціями, що визначають трансформацію бібліотеки як соціального інституту:

– технологічний прогрес, що забезпечив високий рівень розвитку інформаційних технологій, поширення комп'ютерної техніки, викликав глобальну соціальну революцію, що має як позитивний, так і негативний вплив на суспільство;

– інформація й знання стають головною перетворюючою силою сучасного суспільства, що забезпечує подальший розвиток людства;

– важливу роль у сучасній соціальній системі відіграють інститути відтворення й збереження інформації й знань, обміну й доступу до них;

– невід’ємною частиною збереження соціального статусу особистості стає неперервність освіти, результатом якої повинне стати вміння вчасно знаходити, одержувати, адекватно сприймати й продуктивно використовувати нову інформацію;

- необхідним фундаментом формування нового суспільства стає розвиток не тільки інформаційної й комунікаційної інфраструктур, а також освіти, науки й культури;

- процес утвердження єдиних світових стандартів веде до розмивання границь національних культур і уніфікації, які у свою чергу є прямою загрозою для існування локальних культур і етносів, а виходить, зростає значення культурних інститутів, що забезпечують розвиток культурного контенту й збереження культурної ідентичності.

Входячи в третє тисячоліття, сучасна бібліотека стає вже не тільки книгосховищем, але й своєрідним електронним архівом. Це єдине місце на землі, де надається доступ до інформації й на традиційних носіях, і в електронному вигляді. Онлайнове обслуговування віддалених користувачів бібліотек так само, як і надання інформації з віддалених джерел, у бібліотеках західних країн стало нормою.

Чим тільки, технічно й технологічно, не забезпечується в бібліотеках читач! Перебуваючи в стінах однієї бібліотеки, він може звертатися до багатств інших бібліотек і користуватися електронною доставкою потрібних йому джерел. Він може працювати з комп’ютером і одержувати копії матеріалів, як у друкованих, так і в електронних версіях. Велика бібліотека здатна забезпечити перекладами читача з однієї мови на іншу.

Соціальні наслідки нововведень сьогодні дозволяють зробити доступним для відвідувачів те, що перебуває в так званому віртуальному світі. З установи, що забезпечувала доступ до знань, закріплених на матеріальних носіях і зберігаються на полицях, бібліотека перетворюється в повноправного співвласника інформаційних багатств інших установ.

Для бібліотек Інтернет створив і продовжує створювати, розширювати умови для використання їх довідкового й енциклопедичного потенціалу. Те,

що дотепер вимагало величезних зусиль з пошуку джерел інформації й баз даних нині входить у повсякденне життя бібліотек, посилюючи їхню соціальну роль.

Як говорив фахівець в області інформатизації бібліотек Я. Шрайберг «Інтернет – це стрімкий, бурхливий потік. Треба знайти спочатку свій брід, потім свій острівцець, щоб закріпитися, устояти, а потім поплисти з усіма разом, не потонувши й не будучи викинутим на берег». Разом з тим Інтернет не може замінити бібліотеки.

«Однаково самим доступним і самим якісним передавачем інформації залишається на довгі часи великий винахід Гуттенберга – книга. Якщо люди відмовляються від книги, винуватий аж ніяк не Інтернет... Тільки безумець буде читати «Божественну комедію» з екрана або множити її на принтері... Ніякий Інтернет не замінить альбом з літографіями Доре. Немає царського шляху в царство світової інформації. Дорога туди йде через школу, вуз, аспірантуру.

Висновки

Які ж соціальні наслідки нововведень? Уже сьогодні вони дозволяють зробити доступними для відвідувачів те, що перебуває в так званому віртуальному світі. Бібліотека протягом багатьох століть йшла дорогою глобалізації, поступово прискорюючи її й наближаючись до того, що, на думку вчених, повинно привести до виникнення єдиної універсальної культури.

Суспільні зміни є потужними факторами розвитку сучасних бібліотек. Вони в значній мірі впливають на вибір місії й соціальних функцій, підходів до формування бібліотечно-інформаційних ресурсів і обслуговування користувачів, розвитку бібліотечних технологій і персоналу, модернізації традиційних і освоєнню нових напрямків діяльності.

Список літератури

1. Полтавская Е.И. Библиотека: учреждение и/или социальный институт. – М.: Литера, 2009. – 176 с.
2. Полтавская Е.И. О понятии «социальный институт» // Социологические исследования. – 2009. – № 3. – С. 68-71.
3. Фролов С.С. Социология. – М.: Гардарики, 2000. – 344 с.
4. Социологический словарь. – Минск: Университетское, 1991. – 528 с.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: пер. с фр. / Эмиль Дюркгейм. – М.: Канон, 1996. – 432 с.

Э.М. Азнакаева
ФИЛОСОФСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ИНСТИТУАЛИЗАЦИИ БИБЛИОТЕК
В статье рассматриваются философские концепции институализации библиотек информационного общества.

E. Aznakayeva
PHILOSOPHICAL ASPECT FOR INSTITUTIONALIZES OF LIBRARIES
The philosophical concepts for institutionalizes of libraries of an information society are considered in article.